

ПРОБЛЕМИ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ: РЕАЛЬНІ ЧИ НАДУМАНІ?

О.М. Ціборовський, В.М. Сорока (Київ)
ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України»

Резюме. Проаналізовано інформацію про національний склад населення України, чисельність, розселення і становище національних меншин та етнографічних груп в Україні, міжнародні та державні правові акти щодо захисту їхніх національних інтересів, прав і свобод. Обґрунтовано методичні підходи. Опрацьовано методику досліджень стану здоров'я та медичного обслуговування національних меншин.
Ключові слова: національні меншини, етнографічні групи, стан здоров'я, медичне обслуговування.

За завданням Верховної Ради України Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) доручило ДУ «Український інститут стратегічних досліджень» провести дослідження з медичного обслуговування національних меншин в Україні та обґрунтувати заходи щодо його удосконалення. Дивно не те, що замість вирішення актуальних проблем охорони здоров'я всього населення, у т.ч. корінного, на які часто не вистачає коштів, приходиться займатися, на перший погляд, другорядним питанням, оскільки турбота про задоволення інтересів національних меншин є завданням будь-якої демократичної держави, а те, що деякі високопосадовці не вміють грамотно сформулювати завдання, але при цьому наполягають перед фахівцями на збереженні невірно сформульованої назви роботи.

Національними меншинами вважаються групи людей, які не належать до більшості корінного населення і проживають в його середовищі. Вони відрізняються або зберігають деякі відміни від переважної більшості корінного населення у мові, культурі, іноді релігії, особливостях праці і побуту. Внаслідок цього у них можуть виникати складнощі або труднощі в освіті, роботі, вирішенні інших соціально-культурних проблем. Особливості побуту, праці, збереження архаїчних традицій можуть впливати на стан здоров'я представників національних меншин, а особливості їх розселення, мовні, освітньо-культурні відмінності можуть призвести до труднощів в організації та наданні їм кваліфікованої медичної допомоги. В деяких конкретних ситуаціях можливі прояви нерівності і навіть дискримінації в одержанні медичної допомоги представниками національних меншин, що в сучасних умовах є не припустимим як з морального, так і правового погляду.

Подібні ситуації можуть спостерігатися і щодо етнографічних груп корінної нації, які через особливості розселення, умов праці і побуту можуть зберігати

відмінності від основної маси населення, відзначатися певними показниками стану здоров'я і складнощами або труднощами в одержанні медичної допомоги.

В умовах демократії міжнародні та європейські організації (Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня організація охорони здоров'я, НАТО, Європейське Співтовариство, Рада Європи тощо) стоять на варті політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів, прав і свобод національних меншин, послідовно борються з їх дискримінацією. Про це переконливо свідчать такі міжнародні документи, як Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод (04.11.1950 р.), Рамкова Конвенція Ради Європи про захист національних меншин (01.02.1995 р.), Європейська соціальна хартія (03.05.1996 р.) тощо.

Проголосивши одним зі своїх основних стратегічних напрямів курс на євроінтеграцію, Верховна Рада України серед інших правових документів Ради Європи ратифікувала Рамкову Конвенцію про захист національних меншин Законом України №703/97-ВР від 09.12.1997 р. [11].

Права національних меншин в Україні гарантуються Конституцією України (ст. 21, 24, 35, 36, 53) [5], Законом України «Про національні меншини в Україні», прийнятим Верховною Радою України 25.06.1992 р. [10]. Стаття 3 цього закону визначає, що «до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самосвідомлення та спільності між собою». Стаття 1 гарантує усім громадянам «незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах».

Планування нашої роботи зумовлене необхідністю вивчити відповідність реальної ситуації з станом здо-

ров'я та медичного обслуговування національних меншин в Україні проголошеним принципам і прийнятим правовим нормам.

Мета роботи – науково обґрунтувати заходи щодо поліпшення медичного обслуговування національних меншин та етнографічних груп, які проживають в особливих умовах і потребують спеціальної уваги.

Національний склад населення України. Національні меншини

Українці становлять 77,82% населення України, у т.ч. 73,27% міського і 87,04% сільського [7]. Найбільшою національною меншиною є росіяни, які становлять 17,28% населення, у т.ч. 22,41% міського і лише 6,88% сільського. До інших національних меншин належать білоруси, молдавани, кримські татари, болгары, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки та інші, але чисельність кожної з них не сягає 1%, а разом вони становлять 4,9% населення України, у т.ч. 4,32% міського і 6,08 сільського. Серед сільського населення лише молдавани і кримські татари дорівнюють відповідно 1,16% і 1,02% усього сільського населення.

Отже, наведені дані переконливо свідчать, що Україна часто безпідставно іменується поліетнічною державою, оскільки за міжнародними нормами країна, в якій корінна нація становить понад 70%, вважається моноетнічною.

Така ж ситуація спостерігається в 23 з 27 регіонів України, де українці становлять понад 70% населення, у т.ч. у 13 західних, північних і центральних областях понад 90% (Вінницькій, Волинській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській), а у 4 областях і у м. Києві – понад 80% (Закарпатській, Миколаївській, Сумській, Херсонській) [8]. Лише в 3 областях українці становлять до 70% (Донецькій – 56,9%; Луганській – 58,0%; Одеській – 62,8%).

У всіх регіонах, крім АР Крим, більшість представників національних меншин і передусім росіян мешкає в Україні розсіяно, переважно в містах. Проте є кілька прикордонних районів, де абсолютну або відносну більшість, у т.ч. серед сільського населення, становлять національні меншини, а деякі з них за своїми національно-культурними особливостями різняться від основного населення країни – українців. Так, росіяни становлять абсолютну більшість в Станично-Луганському (61,1%) і Краснодонському (51,7%) районах Луганської області та Путивльському районі (51,6%) Сумської області, а також в м. Севастополі і деяких містах Донецької та Луганської областей. Угорці становлять більшість в Берегівському районі Закарпатської області (76,1%); румуни – в Герцаївському районі Чернівецької області (91,5%), молдавани – в Новоселицькому районі (57,5%) і відносну

більшість в Ренійському районі (49,0%) Одеської області. Болгари становлять абсолютну більшість у Болградському районі (60,8%) і відносну більшість в Арцизькому (39,0%) і Тарутинському (37,5%) районах Одеської області. В АР Крим навіть 3 основні національні групи живуть розпорошено, але росіяни майже у всіх районах становлять більшість, крім Красноперекопського і Первомайського, де відносну більшість становлять українці (відповідно 43,4% і 37,9%) [2;3].

В умовах компактного проживання національних меншин на перешкоді при наданні та одержанні медичної допомоги може стати мовний бар'єр. Якщо між українцями та росіянами його не існує, бо їхні мови близькі, та й більшість населення України на побутовому рівні володіє обома мовами, то серед представників національних меншин ситуація може бути іншою.

Тому ми проаналізували розподіл основних груп національних меншин, які проживають компактно, за рідною та іншими мовами, якими вони вільно володіють [12]. Встановлено, що переважна більшість угорців, румунів, молдован, а також болгар, особливо в сільській місцевості, вважають рідною мову своєї національності. Значно менше половини угорців, румунів та молдован в районах компактного проживання, особливо в сільській місцевості, де вони становлять більшість, вільно володіють українською або російською мовами. Трохи краща мовна ситуація серед болгар, тим більше, що їхня мова є слов'янською і ближчою до російської та української мов [4;9;15;16].

Особливості розселення та способу життя ромів (циган) зумовлюють недоліки статистичного обліку цієї групи національних меншин [13;14]. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., їх налічується 47 587 осіб, тобто лише 0,1% усього населення, у т.ч. 33 432 особи міського і 14 155 осіб сільського. Проте, за даними громадських організацій ромів, в Україні їх проживає майже в 10 разів більше. Відносно найбільше ромів мешкає в Закарпатській області – 14 004 осіб, що становить 1,1% від усього населення області і 29,43% від усіх зареєстрованих ромів України. Можливо, це пов'язано з тим, що в Закарпатті вони часто проживають в окремих селищах біля міст і містечок, тобто відносно компактно. Їх опитування показало, що 20,5% з них вважають рідною мовою мову своєї національності. 16,7% ромів Закарпаття назвали своєю рідною мовою українську, 0,2% – російську, 65,6% – інші мови, переважно угорську. Якщо більшість (59,4%), молдован (55,1–53,5%) і 46,0% румунів вільно володіють російською мовою, а 45,7% угорців і 41,3% румунів – українською, то серед ромів Закарпаття лише 32,9% вільно володіють українською і 11,7% російською мовами.

Стан здоров'я населення, ставлення до власного здоров'я, а також звернення по медичну допомогу залежать від багатьох чинників, серед яких чільне місце посідає рівень освіти, який насамперед визначає рівень

загальної та санітарної культури. Дані про освітній рівень засвідчили, що він найвищий серед росіян та українців. Проте залежить не лише від національно-культурних і мовних особливостей, але й різниться у міському та сільського населення. Тому він нижчий в українців, питома вага сільського населення серед яких втричі вища, ніж серед росіян (відповідно 36,98% і 13,17%). Серед національних меншин, які проживають компактно (угорців, румунів, молдован, болгар), переважна більшість належить до сільського населення (відповідно 63,8%; 78,54%; 71,54%; 58,7%), що теж певною мірою зумовлює нижчий освітній рівень. Особлива ситуація спостерігається серед ромів (циган). Через особливості їхнього розселення, побуту, знання мов серед ромів у Закарпатті майже немає осіб з вищою освітою, лише 3,8% мають повну загальну середню освіту і 17,1% – базову загальну середню освіту, а 49,3% – початкову загальну освіту. Напевно, не краща ситуація спостерігається серед ромів інших регіонів, значна частина яких веде бродячий спосіб життя. Більш точні дані ми сподіваємося одержати в національно-культурних товариствах ромів.

За завданням Верховної Ради і МОЗ України рекомендується звернути особливу увагу, крім ромів, на медичне обслуговування караїмів та кримчаків.

Караїми – це тюркомовний народ, який сповідує караїзм – різновид іудаїзму, що визнає тільки писаний Ветхий Завіт і відкидає Талмуд. Деякі вчені вважають їх нащадками хозарів. За Всеукраїнським переписом населення 2001 р., в Україні налічується 1196 караїмів, які живуть розсіяно, переважно в АР Крим (671 особа) та Івано-Франківській області (106 осіб). Вони відносяться до малочисельних народностей, яким загрожує втрата мови та своєрідної культури, тому потребують захисту і підтримки [1;9].

В АР Крим проживає ще один малочисельний народ – кримчаки, яких вважають нащадками євреїв, що прийняли тюркську мову. Нині їх налічується в Україні лише 406 осіб, переважно в Сімферополі, Керчі, Феодосії, Севастополі (280 осіб). Більшість з них втратили рідну мову і спілкуються російською [6].

Малочисельність караїмів і кримчаків, їх розселення серед інших, чисельніших етносів, знання і постійне використання їхньої мови призводить до забування рідної мови, втрати традицій, історичної пам'яті та культури, тому ці меншини заслуговують захисту і підтримки у збереженні національної мови і культури з метою запобігання втраті національної ідентичності та зникненню як етносу. Проте, з іншого боку, ці народності, які до того ж мешкають розсіяно серед інших, не мають перешкод в медичному обслуговуванні, не різняться особливостями у стані здоров'я, зумовленими діями специфічних зовнішніх чинників.

Це стосується і такої, досить чисельної етнічної групи, як поляки, яких, за Всеукраїнським переписом населення 2001 р., налічується 144 130 осіб, у т.ч.

99 646 осіб міського і 44484 осіб сільського населення, що становить 0,3% від усього населення України. Вони живуть переважно розсіяно, 71% вважають рідною мовою українську, а 15,6% – російську і не мають жодних перешкод у спілкуванні та отриманні медичної допомоги.

Аналогічна ситуація спостерігається з такою групою національних меншин, як греки. За Всеукраїнським переписом населення 2001 р., в Україні їх налічується 91,5 тис. осіб, що становить 0,2% усього населення України. Більшість з них (77,5 тис. осіб, що становить 84,7% всіх греків України) проживає в Донецькій області. Лише 5,9 тис. греків (6,4%) вважають рідною грецьку мову, а переважна більшість – російську.

Крім того, існує кілька етнографічних груп українського народу, які в силу географічних або історичних умов за своїми побутовими, виробничими, культурними особливостями дещо різняться від більшості українського народу. Це переважно населення гірських місцевостей Карпат – гуцули, бойки, лемки, які мешкають у деяких районах Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської, Львівської областей, і поліщуки, які проживають в північній частині Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської, Сумської областей, а також в сусідніх регіонах Польщі, Білорусі та Російської Федерації [4].

Серед етнографічних груп українського народу особливою специфікою розселення, господарської діяльності, побуту і традицій відзначаються гуцули. Це зумовлено тим, що вони живуть в найбільш високогірній східній частині Українських Карпат, де було обмаль землі, придатної для землеробства. Залежно від природних умов головну роль у господарському укладі й виробничому побуті відіграє тваринництво, зокрема відгінне, з перевагою вівчарства в його структурі. З цим пов'язаний і особливий тип гуцульських поселень, для яких характерними є здебільшого розпорошене розміщення садиб не тільки в долинах, але й на схилах і верхах гір, ближче до випасів і запасів кормів. Культура полонинного господарства потребувала від гуцулів тривалий час перебувати у відриві від сім'ї, навіть без елементарних зручностей сільського життя. Ці особливості поселень, виробництва і побуту вплинули на здоров'я представників цієї групи населення і особливо на доступність для неї кваліфікованої медичної допомоги. Напевно, цим зумовлено те, що Верховна Рада і МОЗ України дали завдання приділити особливу увагу проблемі медичного обслуговування гуцулів.

Програма і методика дослідження

Вивчення та аналіз даних про чисельність, розселення, мовну ситуацію та освіту, умов побуту і праці національних меншин засвідчив, що більшість з них проживає розсіяно серед корінного населення, вільно володіє українською та/або російською мовами, не різняться від навколишнього населення за освітнім рівнем, умовами побуту і праці. Це стосується росіян,

білорусів, поляків, євреїв, вірмен, греків, а також кримських татар і малочисельних народностей, як караїми та кримчаки, які передусім потребують захисту лише їхньої мови та культури, національних традицій з метою збереження національної ідентичності.

Одержані дані дали змогу обмежити об'єкт дослідження національними меншинами, які проживають компактно, відносно ізольовано від більшості корінного населення і різняться від нього мовою, культурою, особливостями праці та побуту, а саме угорцями, румунами, молдованами, болгарами. Серед етнографічних груп українського народу такої ж уваги потребують гуцули, які проживають в умовах високогір'я і різняться особливостями праці та побуту.

Як ми вже зазначали, особливої уваги заслуговує національна меншина ромів (циган), які за мовою, освітою, способом життя, національними традиціями дуже різняться від навколишнього населення. Таким чином, об'єктом дослідження є стан здоров'я і медичного обслуговування угорців, румунів, молдован, болгар, гуцулів і ромів (циган).

Предметом дослідження є основні показники здоров'я і медичної допомоги. До цих показників належать демографічні показники, показники захворюваності населення та поширеності захворювань за даними звернень по медичну допомогу, показники мережі медичних закладів, їх кадрової та фінансової забезпеченості, основні показники діяльності амбулаторно-поліклінічних і стаціонарних закладів.

Усі перелічені показники входять до списку обов'язкової статистичної звітності. Тому їх не важко подати за попередні три роки (2009–2011) по дослідних та контрольних районах і по області, оскільки в основі дослідження лежить порівняльний аналіз цих показників.

Отже, в роботі використано методи, адекватні поставленим завданням: системного підходу, бібліосемантичний, епідеміологічний, статистичний, порівняльний, правового та соціологічного аналізу.

Особливістю методики проведення цього дослідження є вибір дослідних районів, населення яких має репрезентувати всіх представників національної меншини в Україні.

Для угорців обрано Берегівський район Закарпатської області, де вони становлять абсолютну більшість і охоплюють переважну більшість угорців України.

Для румунів обрано Герцаївський район Чернівецької області, де вони становлять 91% населення і охоплюють переважну більшість румунів України.

Для молдаван обрано Новоселицький район Чернівецької області, де вони становлять абсолютну більшість населення і репрезентативну сукупність молдаван України.

Для болгар обрано Болградський район Одеської області, де вони становлять абсолютну більшість населення і репрезентативну сукупність болгар України.

Для гуцулів обрано Верховинський район Івано-Франківської області, Путилівський район Чернівецької області та Рахівський район Закарпатської області, заселені гуцулами, що становлять репрезентативну сукупність цієї етнографічної групи українського народу.

Для дослідження стану здоров'я і медичного обслуговування ромів (циган) обрано Закарпатську область, де їх зосереджено найбільше, а також вони мешкають відносно компактно в окремих селищах при деяких містах та інших населених пунктах.

Контрольними районами виділено райони в тих областях, де абсолютну більшість становить корінне населення – українці, а для гуцулів контрольними районами мають бути низинні райони Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей.

Особливі труднощі викликає дослідження стану здоров'я і медичного обслуговування ромів (циган), а також караїмів, кримчаків, кримських татар, які проживають розсіяно. Певну, але далеко не повну інформацію можна одержати від відповідних національно-культурних товариств і громадських організацій.

Висновки

1. За завданням Верховної Ради і МОЗ України вивчено стан медичного обслуговування національних меншин України з метою виявлення недоліків та обґрунтування заходів, спрямованих на його удосконалення. Доручено звернути особливу увагу на медичне обслуговування караїмів, кримчаків, ромів (циган) та етнографічної групи українського народу – гуцулів.
2. Переважна більшість національних меншин України проживає розсіяно, переважно в містах, зокрема, росіяни, білоруси, поляки, євреї, вірмени, греки, у т.ч. малочисельні народності караїми та кримчаки, володіють мовами навколишнього населення, суттєво не різняться від нього за освітою та способом життя і тому не мають перешкод для отримання кваліфікованої медичної допомоги. Така ж ситуація стосується незначної чисельності росіян, які проживають компактно в 3 адміністративних районах, а також українців в АР Крим.
3. Особливої уваги заслуговують кримські татари і роми (цигани), які, хоча переважно проживають розсіяно серед представників інших народів, суттєво різняться від них культурою, традиціями, способом життя.
4. Низка груп національних меншин, зокрема, угорці, румуни, молдовани, болгар, та етнографічна група українського народу – гуцули, які різняться способом життя від іншого населення, проживають компактно і в кількох районах Закарпатської, Чернівецької, Одеської та Івано-Франківської областей, становлять абсолютну більшість. Вивчення

- їхнього стану здоров'я і медичного обслуговування доцільно проводити шляхом порівняльного аналізу з такими показниками інших районів тих самих областей, де проживає корінне населення – українці, а показники здоров'я і медичного обслуговування гуцулів – з показниками населення низинних районів.
5. Вивчення стану здоров'я кримських татар, які проживають в АР Крим, і ромів (циган), які найбільше зосереджені в Закарпатській області, потребує організації спеціальних досліджень за участю їхніх національно-культурних товариств і громадських організацій силами місцевих органів охорони здоров'я, медичних і наукових закладів.
  6. Місцеві органи охорони здоров'я, медичні і наукові заклади та національно-культурні товариства і громадські організації національних меншин мають бути залучені до всіх досліджень, як це передбачено програмою НДР.

Список літератури

1. *Дашкевич Я.* Караїми // Етнічний довідник. – Ч. II. Етнічні меншини в Україні. – К.: Фенікс, 1996. – С. 57–58.
2. *Дністрянський М. С.* Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянський; МОН України, Львівський нац. університет ім. Івана Франка. – Львів, 2006. – С. 448–478.
3. *Дністрянський М. С.* Політична географія та геополітика України / М. С. Дністрянський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 339 с.: карти, табл.
4. *Етнографія України* / за ред. С. А. Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – С. 454–493, 137–138.
5. *Конституція України*. – К.: Преса України, 1997. – С. 9, 10, 14–15, 23.
6. *Крымчаки* / Д. И. Реби, В. М. Ломброзо (сост.). – Симферополь, 2001. – 168 с.: илл.
7. *Національний склад населення України та його мовні ознаки: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року* / О. Г. Осауленко (ред.). – К., 2003. – 246 с.: карти.
8. *Національні меншини в Україні: Інформаційно-бібліографічний показник* / Упоряд.: І. Винниченко, В. Горювий; Інститут досліджень діаспори. – К.: Стило, 2009. – 252 с.
9. *Полканов А. И.* Крымские караимы / А. И. Полканов. – Бахчисарай, 1994. – 90 с.
10. *Про національні меншини в Україні: Закон України*. – Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – С. 529.
11. *Рамкова Конвенція про захист національних меншин*. – Страсбург, 1995. – 7 с.
12. *Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю і віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року* / О. Г. Осауленко (ред.). – К., 2004. – 374 с.
13. *Романі яг: Історія, культура, право*. – Ужгород: Карпати, 1998. – 112 с.
14. *Роми України: із минулого в майбутнє: зб. статей*. – К.: Інтертехнологія, 2008. – 438 с.
15. *Саган О. Н.* Україна багатоетнічна / О. Н. Саган, Т. І. Пилипенко. – К.: Світ знань, 2008. – 156 с.: іл.
16. *Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины* / С. З. Новакова и др. (ред.). – Кишинев: Штиинца, 1995. – 108 с.

Проблеми медичного обслуговування національних меншинств в Україні: реальні чи надуманні?

О.М. Циборовский, В.М. Сорока (Київ)

Проаналізована інформація про національний склад населення України, численності, розселення та складові національних меншинств і етнографічних груп в Україні, міжнародні та державні правові акти про захист їх національних інтересів, прав і свобод. Обґрунтовані методичні підходи та розроблена методика дослідження стану здоров'я і медичного обслуговування національних меншин.

Ключевые слова: національні меншини, етнографічні групи, стан здоров'я, медичне обслуговування.

Problems of medical care of national minorities in Ukraine: are they real or decided?

O.M. Tsyborovskiy, V.M. Soroka (Kyiv)

The information about national structure of the population in Ukraine, number, resettlement and condition of national minorities and ethnographic groups in Ukraine, the international and the state legal certificates about protection of their national interests, rights and freedom has been analysed. Methodical approaches have been proved and the method of health status researches and medical care national minorities has been developed.

Key words: national minorities, ethnographic groups, health status, medical care.

Рецензент: канд. мед. наук О.В. Юрченко.